

Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde, jrg. 1980, p. 34-

Toespraak van R. De Belsler, alias Ward Ruyslinck, gehouden ter gelegenheid van de vergadering in het park van het kasteel Beauvoorde, 18 juli 1979

Een evaluatie van Baekelmans' stijlconceptie

Sire, Mevrouw, hooggeachte Vergadering, waarde Collega's,

In een tijd waarin het structuralisme, de cultus van de vorm en de roes van de ik-inflatie in de literatuur tot een onverbiddelijke kritische norm gedecreteerd worden is het misschien ietwat simplistisch en zelfs onbetamelijk om het zo te stellen, maar ik volhard in de aanvechtbare overtuiging dat de betekenis en de waarde van een auteur moeten afgemeten worden naar twee doodeenvoudige eisen: ten eerste, wát hij te zeggen heeft, en ten tweede, hoé hij dat zegt. Of academischer geformuleerd: de boodschap, de filosofie, de inhoud van het werk, en de stijl, de verwoording, de expressie. Uit een analyse van die twee dimensies wordt de artistieke en menselijke identiteit van een schrijver zichtbaar. Ik meen dat de resultaten van een dergelijk onderzoek, ondanks de premissen van de moderne literatuurwetenschap, ook vandaag nog als een betrouwbare ijkmaat kunnen gelden.

Omtrent de boodschap en de levensfilosofie van Lode Baekelmans werd in het verleden, en vooral in de loop van dit herdenkingsjaar, al behoorlijk wat materiaal aangebracht in diverse geschriften en spreekbeurten. Ik vind het persoonlijk dan ook minder aantrekkelijk, om niet te zeggen minder zinvol, om uw geduldige aandacht te vragen voor de zoveelste toelichtingen bij Baekelmans als verteller, Baekelmans als chroniqueur van het Antwerpse volksleven, Baekelmans als uitbeelder van het havenbedrijf en zeemansmilieu, Baekelmans als bibliothecaris, Baekelmans als bibliofiel, Baekelmans als promotor van de Vlaamse cultuur, Baekelmans als humanist. In al deze aspecten van zijn veelzijdige, dynamische persoonlijkheid werd hij al voldoende doorgelicht en gesitueerd. Het behoorde waarschijnlijk tot de speculaties, dat ik als Antwerpenaar van de periferie nog eens het hart en de nieren van de Sinjoor Baekelmans zou peilen, dat ik zijn hartstochtelijke verbondenheid met de haven, de Schelde en de zee met geestdriftige voorbeelden zou delen, maar daar ben ik resoluut voor teruggedeinsd. Mijn liefde voor Antwerpen heeft net als bij Marnix Gijsen een mannelijk karakter, en men hoeft geen zetel in de Academie te hebben om te weten dat de haven, de Schelde en de zee vrouwelijke substantieven zijn. Als ik heel eerlijk mag zijn: die sentimentele verbondenheid met de lucht van geteerde schuiten, getatoeëerde zeemansarmen en het gekrijs van de meeuwen boven de stroom is mij helaas vreemd, en ik kan er dus niet van uit mijn buik over spreken. Het heeft denkkelijk te maken met het feit dat ik bang ben voor water; ik kan namelijk niet zwemmen.

Wat mij als vakman, als geoefend en taalbewust schrijfbeer, in het bijzonder interesseert in het werk van andere auteurs, en dus ook in dat van Baekelmans, is de manier van schrijven, de verwoording, de stijlopvatting – met andere woorden de modulatiegrafiek van de ontroering, de zielsbeweging. Ik meen dat aan dit aspect van Baekelmans' schrijverschap tot dusver weinig of geen aandacht werd besteed, en dat verbaast me eigenlijk niet, omdat Lode Baekelmans geen briljant, doordesemd stilist is, zeker niet in dié zin waarin zijn

generatiegenoten Streuvels, Teirlinck, Timmermans, De Pillecijn en tot op zekere hoogte ook Elsschot dat zijn. Baekelmans is geen taalestheet. Hij heeft er geen behoefte aan zich te affirmeren in het mooie woord, in literaire formuleringen, in taal-creatieve constructies. Dit gebrek aan belangstelling voor de hogere eisen van het scheppende schrijven, en vooral dan de ontsporingen waartoe het af en toe leidt, worden hem wel eens zijdelings verweten. In *De Vlaamse Letteren van Gezelle tot heden* betreurt August Vermeulen het, bij alle lof die hij de auteur van *Tille* toezwaait, dat deze het zich wel eens gemakkelijk maakt, dat hij ‘zijn stijl wat losjes (laat) lopen op scheef-gapende sloffen’.

Een gelijkaardig voorbehoud maakt Prof. Lissens in zijn overzicht van *De Vlaamse Letterkunde van 1780 tot heden*. ‘In zijn gelukkige ogenblikken’ concludeert Lissens, ‘maken de schilderachtigheid en de levenswarmte veel oppervlakkigheid en slordigheid goed’. Ik haal deze kritische reserves alleen maar terloops aan, zonder enige vooropgezette bedoeling. Ik zie er allerminst een aanleiding in om het proza van Baekelmans persoonlijke stijlkwaliteiten te ontzeggen. Wie zijn belangrijkste, gaafste romans - en daartoe reken ik zonder veel vrees voor tegenspraak *De Dolaar en de weidse stad*, *Tille* en *Mijnheer Snepvangers* – vandaag herleest met een open, zintuiglijke ontvankelijkheid en met de nodige sensibeleit voor de schoonheids- en werkelijkheidservaring van de generatie die opgroeide in de zogenaamde ‘belle époque’, zal hoe dan ook worden getroffen door de authenticiteit van hun schriftuur, door een specifieke kleur en specifieke tinten in de taal die de innerlijke krachtlijnen en het innerlijke ritme van Baekelmans zichtbaar maken, door wat Ger Schmoek (misschien ietwat hyperbolisch) een ‘Ensor-glans’ heeft genoemd. Ik kan daar bij deze gelegenheid, dat wil zeggen binnen dit korte bestek, niet nader op ingaan. Het zou overigens een vervelende uiteenzetting over technische en esthetische problemen worden, waarmee ik vandaag, in deze weidse omgeving en in de feestelijke stemming waarin de Academie door de vorstelijke belangstelling verkeert, zelfs de ingewijden nauwelijks zou kunnen boeien.

Wat een zelfs oppervlakkige evaluatie van Baekelmans' stijlconceptie enigszins bemoeilijkt is het feit dat hij zelf, voor zover mij tenminste bekend, zijn opvattingen over het schrijven in de ambachtelijke zin nergens heeft toegelicht. Taal en stijl worden in geen enkel van zijn vele opstellen over literatuur en schrijvers ter sprake gebracht. Ook zijn *Aanteekeningen van een boekenwurm* en het opstel ‘Ik begin te schrijven’ (uit de bundel *Pleisteren*), waarin hij zijn ontwakende belangstelling voor het geschreven woord verhaalt, bevatten geen enkele allusie op het métier, geen enkele kritische noot in verband met stilistische problemen. Zijn aandacht gaat bijna uitsluitend naar het geschrift als document en naar de anekdote, waardoor hij onbewust zijn cultuurhistorische prioriteiten en beperkingen vastlegt: in die voorkeur doet Baekelmans zich met forse stem kennen als de bibliothecaris en de folklorist, bij wie de letterkundige wel eens schuchter fluisterend te gast was. Het kan alleen betekenen dat het probleem van de stijlmiddelen als zodanig voor hem niet bestond. Hij schreef vanuit een ongecompliceerde, spontane aandrift, gevoed door idealen en literaire voorbeelden.

Bij een nadere beschouwing van Baekelmans' stijlmiddelen ben ik echter tot een merkwaardige vaststelling gekomen. In zijn schriftuur zijn blijkbaar twee verschillende stijlsferen – ik zou bijna durven zeggen stijllandschappen – aanwezig, die hun oorsprong vinden in twee belangrijke literaire stromingen uit het begin van de 20ste eeuw. Zoals Baekelmans ook in zijn geestelijke oriëntering en vorming schatplichtig is zowel aan het naturalisme (triumferend in het werk van Buysse en de jonge Streuvels) als aan het burgerlijk

realisme (beleden door o.a. Maurits Sabbe en Emmanuel de Bom), zo heeft hij in zijn manier van schrijven, bewust of onbewust, bepaalde karakteristieke stijlopvattingen aan die beide stromingen ontleend en ze geleidelijk in zijn proza tot een eenheid versmolten. In zijn natuur- en persoonsbeschrijvingen bijv. leunt hij sterk aan bij de manier van Buysse en Streuvels, voor wie hij een grote bewondering had. Vooral met Buysse voelde hij zich duidelijk verwant. In een opstel naar aanleiding van Buysse's zeventigste verjaardag, gepubliceerd in *Lof van zee, mensch en tabak*, getuigt hij: 'Onder de levende Vlaamsche schrijvers hangt mijn hart het meest Cyriel Buysse aan...' De stilistische invloeden van de grote, Vlaamse naturalist zijn dan ook vrij gemakkelijk aan te wijzen in het proza van Baekelmans; het zijn vaak de creatiefste, meest beeldende passages in dit werk. Ik zou dit graag met enkele voorbeelden willen illustreren.

In *Tille* beschrijft Baekelmans een koetstochtje dat de hoofdfiguur (het verweesde volksmeisje Tille) samen met de matroos Lars maakt. Ik zal u de volledige, nogal uitvoerige beschrijving van die romantische rit uit een menselijk tijdperk waarin de zon blijkbaar heel de zomer en heel het najaar door genereus op het appel was, besparen en beperk me tot een kort, schilderachtig fragment:

'Bij het minste windeken ritselden de bladeren van de boomen, hutselden voort langs den weg. Overal zat de Herfst en zijn eigenaardig geluid, alom hing een reuk van omgewoelde aarde en vergaan groen. De weg lag verlaten, slechts een toetende stoomtram haalde hen in en joeg voorbij. Een paar fietsers kruisten hen op het fietspad rechts, en de zon spetterde op de glinsterspaken van de wielen.'

In dit proza, en in vele andere bladzijden uit *Tille*, is de naturalistische school duidelijk te zien, te horen en te proeven. De toets van Buysse schemert in de woorden en tussen de regels door. Wie dit fragment, in zijn geheel dan, vergelijkt met Buysse's beschrijving van de avondwandeling die Leontientje en haar ooms maken in de vijf jaar eerder verschenen novelle *Lente*, begrijpt wat ik bedoel. Ook de taalscheppende woordkunstenaar Streuvels is voelbaar in 'het spetteren van de zon op de glinsterspaken van de wielen'.

Een ander voorbeeld, de beginregels van *De dolaar en de weidse stad*, verschenen in 1904, acht jaar vóór *Tille*:

'Rustend op de ellebogen, gebogen over de leuning van het staketsel, stonden zij met hun drieën te kijken in het water, dat stillekes wegklotste, al happend en likkend aan het palengebint, zo groen bemost en uitgevreten. Zij rookten puffend hun korte pijpken, lurkend en treuzelend in de zomerse zondag-achternoen, vol stilte en zon. Enkel de wind kwam speels over het water gebuiteld, en joeg de tabakswolkskes voort met de varende landgeruchten, leutig en blij'.

Deze beide fragmenten uit respectievelijk *Tille* en *De dolaar* zouden in een schoolbloemlezing niet misstaan als modellen van de lyrisch-impressionistische schrijfkunst uit het begin van de 20ste eeuw. De naturalisten maken van deze picturale elementen veelvuldig gebruik in functie van een kosmische visie, die de nadruk legt op de harmonie of de spanningen tussen mens en natuur, tussen de omringende en de innerlijke wereld. Baekelmans heeft zich ongetwijfeld in dit principe gekoesterd, voornamelijk in zijn vroege periode, dat wil zeggen tot kort na de eerste wereldoorlog.

Ook in zijn persoonsbeschrijvingen, in de typering van zijn karakters, toont Baekelmans zich hoofdzakelijk door het gebruik van de stijlmiddelen – en afgezien dus van zijn persoonlijke,

mildere kijk op de menselijke samenleving – een regelrechte erfgenaam van de naturalisten. In *Mijnheer Snepvangers* bijv., daterend van 1918, schildert hij op de volgende wijze het portret van generaal Van den Eynde, die voor de gelegenheid in het boek generaal van den Bergh heet:

‘Het scheen iemand van gewicht. De man liet achteloos zijn monocle vallen, lei zijn grijzen hoed naast zijn wandelstok met gouden appel op de marmeren tafel, dronk een slokje en begon te lezen. Het blad hield hij gevouwen tussen de zeemlederen gehandschoende vingers. Onder de opengesperde vleugels van zijn rooddooraderden neus stond zijn witte snor puntig met cosmetiek opgestreken. Door zijn platgekamde haren liep een streep tot achter in den wijnroden hals. In het knoopsgat van zijn zwarte jacquet pronkte een purperen lintje en op zijn wit piqué vestje bengelde een gouden ketting waaraan een vreemd muntstuk hing.’

Dit is ook de manier waarop Buysse zijn figuren neerzet, en ik denk daarbij aan sommige bourgeoisfiguren in *Sursum Corda!* en aan de aristocraten in *Wroeging* en *Op 't Blauwhuis*: met korte, ironische, speelse trekjes, die evenveel omtrent het uiterlijk als omtrent het innerlijk, evenveel omtrent waardigheid en status als omtrent de diepere instincten van de geportretteerden reveleren. Ik denk bij dit voorbeeld echter ook, buiten elke naturalistische invloed om, aan de bijna analoge, alleen ietwat subtielere en meer esthetiserende manier waarop Herman Teirlinck (o.a. in *Mijnheer Serjanszoon*) zijn romanfiguren tekent. Het zou me niet verwonderen als ook Teirlinck, zij het veel indirecter, tot de vorming van Baekelmans' stijlconceptie had bijgedragen.

Maar al de tot hier toe geciteerde, descriptieve teksten hebben uitsluitend betrekking op één aspect van Baekelmans' schrijverschap, op wat Karel Jonckheere noemt zijn ‘schilderend en typerend talent’ – met andere woorden op zijn literaire schriftuur, op een ‘modus scribendi’ gecultiveerd onder de invloed van de heersende stijlopvattingen en -tendensen. Een geheel ander stijlbeeld vertoont het proza van Baekelmans in de narratieve en beschouwende delen. Daarin hanteert hij bij voorkeur een spontane, eenvoudige, gedepouilleerde, hoewel vaak volks gekleurde taal, waarin de literator Baekelmans, de dienaar van het gepermanente en gemanicuurde woord, zich ondergeschikt maakt aan de gemoedelijke mededeling, het realistische relaas, de feitelijke fabel. In deze stilistische perspectief openbaart Lode Baekelmans zich als een exponent van het burgerlijk realisme, dat omstreeks de eeuwwisseling opgang maakte en resonantie vond bij literaire figuren als Maurits Sabbe, Emmanuel de Bom, Lode Monteyne, Victor De Meyere en Ary Delen. Als uiting van de fin-de-siècle-malaise en van een veranderend levensgevoel in de kenteringstijd vóór de eerste wereldoorlog heeft dit realisme, ook in stilistisch opzicht, tot enkele merkwaardige geschriften geïnspireerd (zoals De Boms kleine roman *Wrakken*), maar in zijn uiterste consequenties leidde het, ook bij Baekelmans, tot een esthetische versmalling die aan stilistische armoede grensde. Bij Baekelmans werkte die tendens lang door; men zou bijna kunnen zeggen dat hij ze samen met andere bezinksels en verworvenheden verwerkt heeft tot een typische schrijfrant. Dat de afwezigheid van een homogeen stijlbesef, vooral in zijn creatief zwakkere opstellen en schetsen en herinneringen, bij sommige van zijn tijdgenoten enig gevoel van ontgoocheling opriep ligt voor de hand. Naar aanleiding van de bundel schetsen *Het geheim van de drie Snoeken* constateerde Lode Zielens in 1929, in de juli-afl levering van *Vandaag*: ‘Hij schreef met uiterste, men kan zelfs meenen met te groote eenvoudigheid. Soms werd het bijna noteeren.’ Dit is een extreem voorbeeld – ik bedoel het boek door Zielens besproken – want in bijna alle andere werken blijft Baekelmans, ondanks

een uiterste soberheid van de middelen, een boeiend verteller die zijn taal efficiënt organiseert in functie van het verhaal. Er is inderdaad een merkelijk verschil tussen mededelen of noteren en vertellen. De verteller gebruikt de logos subjectief; hij voegt er doorgaans iets van zichzelf aan toe, tussen de regels of in de hartklop van de zin. De mededeler spreekt en de verteller fluistert, glimlacht, grijnst. Die fluisteringen, glim- en grijnslachjes zijn in het proza van Baekelmans gemakkelijk te ontwaren. Ze bepalen méé zijn opvattingen over syntaxis en grammatica. In zijn beste bladzijden bereikt hij op die manier, langs stilistische weg, door intensifiërende vereenvoudiging, een soort van understatement die de ontroering van een gevoelig en kwetsbaar individu indirect zichtbaar maakt en die hem tegelijk behoedt voor schoonschrijverij, voor de puisten en meeëters die nogal dikwijls in het taalvlees van de hogepriesters van het Heilige en Verheven Woord woekeren.

Ik ben me heel goed ervan bewust dat mijn evaluatie - of veeleer mijn poging tot evaluatie - van Baekelmans' stijlconceptie niet alleen oppervlakkig en onvolledig is, maar misschien ook onbetrouwbaar. Wie een verantwoorde stijlanalyse wil maken, moet geheel het oeuvre erbij betrekken, moet rekening houden met allerlei invloeden, met psychologische en eventueel ideologische factoren. Ik heb alleen maar enkele vluchtige peilingen gedaan, waarvan de resultaten hoogstens tot uitgangspunt kunnen dienen voor een verder, methodisch onderzoek. Waartoe zo'n onderzoek precies zal leiden weet ik niet, maar het lijkt me een pertinente uitdaging die bijvoorbeeld de Academie zou kunnen beantwoorden met het uitschrijven van een prijsvraag.